

de concursushervorming van Benedictus XIV (14 december 1742) dienden alle deelnemers in de namiddag een preek te houden rond een bepaald bijbelders. De kandidaten hadden ruimschoots de tijd om zich degelijk voor te bereiden. De pauselijke constitutie eiste een uitgeschreven sermoen dat door de predikant werd ondertekend. De kandidaten hebben bij hun preekvoorbereiding vaak één of ander preekboek geraadpleegd. De correctoren legden hun evaluatie van de preekoefening in gevatte omschrijvingen vast.

Bovenstaande bedenkingen doen niets af aan de degelijkheid van de bundel die uitnodigt om alle voorgaande delen van *A New History of the Sermon* ter hand te nemen.

TOON QUAGHEBEUR, K.U. LEUVEN

Panhuysen, Luc, **Rampjaar 1672. Hoe de republiek aan de ondergang ontsnapte** (Amsterdam, Antwerpen: Atlas, 2009, 480 blz., ISBN 978 90 450 1328 2).

Hoe schrijf je de geschiedenis van het Rampjaar 1672? Hoe vertel je het verhaal van een jaar waarin internationale politiek, militaire campagnes, een politieke crisis en een volksoptocht zo nauw met elkaar verweven waren? Luc Panhuysen bedacht een meesterlijke oplossing. Historici kenden de rijke correspondentie tussen Godard Adriaan van Reede, zijn vrouw Margaretha Turnor, en hun zoon Godard, en ze hebben die ook al menigmaal gebruikt. Maar Panhuysen was de eerste die zag dat het epistolaire 'driehoeksgesprek' tussen dit drietal een venster bood op drie van de belangrijkste fronten in dit jaar. Godard Adriaan bevond zich als diplomaat in het gevolg van de keurvorst van Brandenburg; Margaretha vluchtte van Amerongen naar het veiliger maar politiek onrustige Holland, en zoon Godard diende in het leger. Hun brieven bieden de kans om het verhaal van het Rampjaar opnieuw, en van binnenuit, te vertellen.

Gewone mensen waren het natuurlijk niet. De diplomaat Godard Adriaan van Reede speelde al jaren een prominente bestuurlijke rol in het gewest Utrecht. Hij en zijn gezin waren Orangisten. Zoon Godard had een goed adellijk huwelijk gedaan en bewoonde met zijn vrouw het huis Middachten. Haar man was veel van huis, en Margaretha had er al een actieve carrière als zelfstandige kasteelvrouw opzitten voordat het Rampjaar begon. Het drietal was rijk, had veel connecties en was relatief goed geïnformeerd. Desalniettemin haalde de oorlog ook hun leven totaal overhoop. Panhuysen laat heel goed zien dat haperend postverkeer, bewuste desinformatie en geruchtenstromen niet alleen de angst vergrootten, maar er ook voor zorgden dat er vaak beslissingen werden genomen in een virtuele werkelijkheid.

Behalve het politieke en militaire nieuws dat de Van Reedes in hun brieven vervatten, wemelen die ook van de zorgen om hun naasten, om de kleinkinderen, de verwoesting van kasteel Amerongen, de haperende carrière van Godard, de ongenade waarin neef Welland was gevallen, het innen van het geld dat de familie te goed had van de Staten-Generaal. Juist de vermenging van het politieke en het persoonlijke, het formele en het informele, is karakteristiek voor de manier waarop de macht in vroegmodern Europa werkte, en Panhuysens boek laat dat prachtig zien.

De brieven van de Van Reedes leveren een voortdurende stroom van informatie, indrukken, gedachten en speculaties, maar zijn daarom natuurlijk ook onoverzichtelijk. Het is de historicus die inzichtelijk moet maken hoe de puzzelstukken bij elkaar horen, en de ontbrekende dimensies van het verhaal moet toevoegen. Panhuysen doet dat heel erg knap. Het resultaat is een meeslepend en indringend verhaal, dat niet alleen analyseert wat er mis ging, en waarom, maar dat ook laat zien wat dat voor de inwoners van de Republiek betekende.

Panhuysen doet veel om het zijn lezers gemakkelijk te maken. Hij paraphraseert zijn bronnen, zodat de lezer niet zelf hoeft te worstelen met Margaretha's ongecontroleerde proza, waarin

punten en komma's vrijwel ontbreken. Er zijn weinig noten, en Panhuysen valt ons niet teveel lastig met onzekerheden en punten van discussie. In een publiksboek als dit is dat ook heel terecht. Maar wie zich met zoveel zelfverzekerdheid opstelt als alwetende verteller, moet wel zorgen dat hij zijn lezer niet misleidt. En in dat opzicht gaat het in dit boek toch nog wel eens mis.

Toegegeven, het zijn allemaal kleinigheden, maar het zijn er wel vrij veel. Een paar voorbeelden moeten hier volstaan. Voltaire, zegt Panhuysen, zou de 'revue' van het Franse leger beschrijven als 'uitzonderlijk imposant' (112). Dat wekt de indruk dat Voltaire er in 1672 bij was, maar hij werd pas in 1694 geboren. Bodegraven, zegt Panhuysen op pagina 274, had waarschijnlijk zo'n honderd huizen en 'tien kerken'. Maar wat doen honderd huizen met tien kerkgebouwen? Het bestaansminimum in de Republiek, zegt Panhuysen (255), was twintig gulden per jaar, plus tien gulden voor ieder kind. In de volgende alinea legt hij uit dat een ambachtsman rond de zeshonderd gulden verdiende, en daarvan 44 procent aan voedsel moest uitgeven. Dan zou hijzelf toch hebben moeten zien dat het bestaansminimum onmogelijk twintig gulden per jaar kan hebben bedragen.

Religie is niet Panhuysens forte. Zo liet hij in *De ware vrijheid* al 'hosties' uitdelen in de gereformeerde kerk. Ook in *Rampjaar 1672* heeft hij het wel eens moeilijk met de religieuze fitnesses. Na het vertrek van de Fransen ontoedoet de predikant van Amerongen het 'altaar' van vogelpoep (406), maar een altaar zal er een eeuw na de Reformatie in de Andrieskerk niet meer hebben gestaan; waarschijnlijk verwacht Panhuysen hier altaar en avondmaalstafel. Ook in de Utrechtse Dom bevond zich voor de inval volgens Panhuysen een altaar, dat door de Fransen zou zijn gezuiverd omdat het 'door een eeuw van protestantisme hevig verontreinigd geraakt' was (160). Ik zocht het na in de bron die hij aanhaalt, maar zo staat dat daar niet. De Dom had natuurlijk al lang geen altaar meer, en de katholieke Fransen brachten er dus juist zelf een mee. Op pagina 178 wordt het nog weer mooier – daar is de

preekstoel die op pagina 160 ritueel gegeseld werd, opeens veranderd in het 'gegeselde altaar'.

Ook over personen is soms verwarring. 'De bisschop van Neercassel' (339) bestaat niet: Panhuysen bedoelt Joan van Neercassel, die eigenlijk apostolisch vicaris was, maar die door de Fransen als 'bisschop van Utrecht' naar voren werd geschoven. Van 'protestants activisme' (169) kan Justus Lipsius moeilijk worden verdacht; hij was uit praktische overwegingen een poosje luthers en een poosje gereformeerd, maar hij keerde terug tot de schoot van de moederkerk, en zou in zijn latere jaren verrukt schrijven over de wonderen die door Onze-Lieve-Vrouwe van Halle waren verricht. Zelfs in de slotzin van het boek gaat het nog even mis. Daar laat Panhuysen Lodewijk XIV op zijn sterfbed tegen zijn vijfjarige 'zoontje' spreken, maar dit toekomstige koninkje van Frankrijk was zijn achterkleinzoon.

Het is allemaal niet zo vreselijk, en doet op zich weinig af aan Panhuysens analyse, maar dit soort ongerechtigheden ondermijnt wel het vertrouwen in de alwetende verteller. Onwillekeurig gaat de lezer zich afvragen hoeveel andere onzorgvuldigheden en slordigheden er nog onder de oppervlakte van dit meeslepende verhaal verborgen liggen. Het is jammer als ik studenten moet vertellen dat ze *Rampjaar 1672* wel moeten lezen, maar voor feitelijkheden niet op het gezag van de auteur af kunnen gaan. Luc Panhuysens werk is een aanwinst voor het vroegmoderne historische landschap, en ik zie erg uit naar meer boeken van zijn hand. Maar hopelijk kan het volgende keer allemaal net wat zorgvuldiger.

JUDITH POLLMANN, UNIVERSITEIT LEIDEN

Egmond, Marco van, **Covens & Mortier: A Map Publishing House in Amsterdam 1685-1866** (Utrechtse Historisch-Cartografische Studies 8; 't Goy-Houten: Hes & De Graaf, 2009, 600 pp. + cd-rom, ISBN 978 90 6194 220 7).

The maxim 'things are not always what they seem' very much applies to this study of Dutch historical cartography. At first glance, this appears to be a coffee table book, to be valued more for its visual appearance than its written content. The volume is oversized, closer to the 'elephant' editions mentioned in the text than to a conventional scholarly book. In addition, it is lavishly illustrated, including, but not limited to, an appendix containing over 200 pages of color plates. The reader should not be fooled by this initial impression, however, as woven into these copious illustrations is an impressive work of scholarship whose latent qualities unfold with the turning of the pages.

After the reader discards the coffee table notion, the next clue to the contents is the title, which could imply, to the skeptical reader, that this will be a sort of a quasi-vanity piece, a study of a particular publishing house, Covens & Mortier, that provides a selective tour through the company archives as a testament to the company's finer qualities and contributions. This is most certainly not the case, if for no other reason than the fact that the records of the company itself are no longer extant. Van Egmond instead recreates the history of this publisher through other sources, including exhaustive bibliographic reconstruction and painstaking incursions into labyrinthine notarial archives. By no means do the results of his efforts lead to a story of unrelenting heroic entrepreneurship. As the author makes clear, while Covens & Mortier prospered for over two centuries, they did not do so without missteps, mistakes, and missed opportunities along the way.

The book is an adaptation of a dissertation, completed in the history of cartography at the University of Utrecht. There are a few vestiges, perhaps, of the dissertation it once was. Chapters

three and four, for example, display extensive bibliographic and genealogical reconstructions respectively, the results of which are not as readable as the remainder of the text and may more appropriately serve as reference chapters. The project was clearly a lengthy one and there are some signs of its long gestation. Some bits of information, such as the erosion of copper engravings and the new mounting for the terrestrial globe, are repeated in multiple parts of the text and while the bibliography has been brought up to date with new research in some areas, in other areas, especially book history, it could use more attention. Finally, it is not clear whether the original text was written in Dutch or English, but every so often the language suffers from the lack of a non-native speaker's ear. These issues, not uncommon with dissertation revisions, are quite minor and largely fall away when the reader plunges into the heart of the analysis, beginning in earnest with Chapter five, an analysis of the choice and acquisition of copy.

Based on the extensive illustrations in Chapter four, the inattentive reader might believe that these later chapters will explore the aesthetics of Covens & Mortier's maps, but Van Egmond largely eschews this perspective, allowing the reader to appreciate these qualities on their own. Other academic readers might also be inclined to think that the study will follow in the footsteps of recent studies that emphasize maps as cultural artifacts, reflecting back on the culture that constructed them rather than the areas they purport to illustrate. Van Egmond does incorporate some of this latter sensibility, but he is more concerned with examining the activities of Covens & Mortier as an example of commercial cartography. The firm was, above all else, a purveyor of maps to customers from all walks of life, particularly in the latter stages of its existence. He contends that while their maps may not all be original, innovative, or even accurate, they are still valuable not as artifacts, but as commodities, albeit distinctive ones. While sources on the consumption of maps and related geographical materials are still too diffuse to be studied in much